

ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО АНТРОПОНІМІКОНУ РОМАНУ «СТАЛІНКА» ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 23.
УДК 811.161.2'373.2 «19»;

Вегеш А. Виразальні можливості літературно-художнього антропонімікону роману «Сталінка» Олесь Уляненко; стор. 12; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. У статті досліджуються літературно-художні антропоніми роману Олесь Уляненко «Сталінка», їх виразальні можливості, характеристичний потенціал, що є важливим мовним засобом творчості письменника.

Ключові слова: літературно-художній антропонім, прізвисько, зросійщені форми імен, денотат.

Resume. In this article author researches the proper names of the literary heroes in the novel «Stalinka» written by O. Ulyanenko, it also describes their expressive possibilities, characteristic potential, which is an important linguistic mean of writer's works.

Key words: proper name of the literary hero, nickname, Russian forms of the names, denotat.

Дослідження функціонально-стилістичних особливостей літературно-художньої антропонімії (надалі ЛХА) в художньому творі – одна з важливих проблем сучасної ономастики. Це засвідчує ціла низка дисертаційних досліджень, а також опублікованих монографій Л. О. Белея [2], [3], Ю. О. Карпенка [9], М. Р. Мельник [10] та ін.

Детальний комплексний аналіз літературно-художньої антропонімії творів конкретного письменника дозволяє виявити індивідуально-стильові особливості творення власних назв персонажів й окреслити інтегральні та диференційні тенденції в розвитку літературно-художньої антропонімії, зумовлені естетичними та іншими екстралінгвальними чинниками.

В історії української літературно-художньої антропонімії особливий інтерес становить її посттоталітарний період, який досі практично ніхто системно не вивчав, проте саме українські літературно-художні імена людей кін. ХХ – поч. ХХІ ст. мають особливу цінність для історії української літературно-художньої антропонімії завдяки своїм значним виразальним можливостям, багатству стилістичних функцій, несподіваним авторським експериментам в плані вираження конкретного літературно-художнього антропоніма, а також вільною реалізацією творчого задуму письменника, не обмеженого ідеологічними табу чи штампами. Тому, на наше переконання, комплексний функціонально-стилістичний аналіз української літературно-художньої антропонімії посттоталітарної доби є актуальним завданням сучасного українського мовознавства. Нами здійснена спроба дослідити виразальні можливості літературно-художніх антропонімів у романі Олесь Уляненко «Сталінка».

Олесь Уляненко вважають скандальним і непередбачуваним сучасним українським письменником, майстром «жорстокого реалізму» [21]. У 1997 році за роман «Сталінка» він став лауреатом Малої Шевченківської премії. «Сталінка» – найбільш резонансний твір письменника, один із перших культових романів нового часу, в якому письменник змальовує соціальне дно одного з київських районів – Сталінки. Протягом кінця 90-х – початку

2000-х рр. побачили світ «Зимова повість», «Вогненне око», «Дофін сатани», «Знак Саваофа», «Син тіні», «Богемна рапсодія», «Жінка його мрії».

У «Сталінці» автор тонко відтворює дійсність, його художнє слово немовби зливається з реальним світом, стає органічною цілісністю. Це те, що є одним із здобутків у прозі нового покоління літераторів. Без перебільшення кажучи, проза Олесь Уляненко – справжня стихія [7].

У романі «Сталінка» письменник малює життя в божевільні. Головний герой *Йона* намагається втекти на волю. Але в «країні вічних дурнів і катів» нема волі. Довкола хаос, обман, розпуста, злочини. Автор доводить, що тільки віра в Бога допомагає людині вистояти в цьому божевільному світі. Відповідно до «пам'яті жанру», автор вісню зіставлення обирає духовність/бездуховність, релігійність/безрелігійність, яку матеріалізує в характерах-антиподах *Йони* і *Горіка*. Персонаж проходить через низку випробувань, тому й зі зміною ситуацій змінюються його імена. З божевільні тікає *Лорд* (пор.: «лорд – 1) англійський спадковий дворянський титул, 2) член верхньої палати англійського парламенту» [15, Т. IV, с. 548]). Ці значення назви персонажа дещо підтверджуються авторською характеристикою. Лорд у божевільні «був найбільш думаючою людиною, – в цьому медперсонал помічав щось зверхне, щоправда, Лорд тішився першими днями з того, що не такий мовляв недоумок, ні вам, придуркам, до мене, ні мені до вас», закидав «про манію переслідування», «антигосударственный переворот». Після смерті товариша по божевільні *Йона* пориває з минулим і змінює прізвисько: «...і ніякий я не *Лорд*. Годі. Кінчилися дитячі забавки у війну. Він буде *Йоною*, *Іоною*, *Клементом*, *Микитою*. І по цій хвилі він відчув себе господарем становища». Події в житті героя складаються таким чином, що жити як раніше вже неможливо, він усвідомлює необхідність стати іншою людиною, розібратися в якихось потаємних законах буття, змінити своє ество у відповідності до них. На цей час він сам обирає собі ім'я. Герой шукає свій шлях до Бога, і ці моральні пошуки стають духовним очищенням. Ім'я *Йона* в перекладі з давньоєв-

рейської означає «голуб» [12, с. 64]. Це підтверджується текстом роману: «Йона полетів знайомими місцями», «теплими голубиними дворами», «влетів у вир тремтячих людських душ». Дещо символічним є те, що лорд із «так званої палати вилітає голубом». Ім'я персонажа натякає на старозавітного пророка *Йону*, що перебував три дні й три ночі у череві кита, бо не послухав Бога.

Справжнє прізвище *Йони* – *Піскарьов*. Літературно-художній антропонім (надалі ЛХА) *Йона* (голуб) *Піскарьов* (риба) поєднав у собі символи християнства. Пор.: *Йона Риб* («Перверзія» Юрія Андруховича). Імена *Клементій* (Клим) та *Микита* теж промовляють. *Клементій* у перекладі з грецької мови означає «милостивий», «лагідний», «покірний» [18, с. 177], а *Микита* – «переможець» [18, с. 228]. Як бачимо, герой, шукаючи сенс буття, вибирає імена з позитивною енергією, сам стає творцем свого життя [8, с. 115]. Зміна імені суттєво впливає на доля його носія. Часто-густо у такому випадку в людини різко змінюється характер, зникають одні й pojawiaються інші, раніше невластиві, звички [16, с. 203-204]. Спадає на думку афористичний вислів П. Флоренського: «За іменем і життє» [20, с. 194].

Однак біблійним символізмом власні найменування головного героя не вичерпуються. Прізвище героя письменник утворив від іхтіологічного номена *піскар*. Причому виявляється, що предки *Піскарьових* називалися *Піскури* (дід *Піскур*), а згодом вони стали *Піскаренками*, *Піскарьовими*. Спираючись на майже двохсотлітні традиції української літературно-художньої антропонімії, О. Ульяненко використовує ЛХА *Піскур* – *Піскарьов* як засіб зображення зросійщення українських прізвищ. Такі ЛХА-«хамелеони» (здатні змінювати як структуру, так і онімійне значення з метою ідеально пристосуватися до зміни хронологічно-просторових або соціально-культурних умов функціонування) широко використовує Василь Кожелянко у романах «Котоп», «Лженострадаму», «Людинець». Див.[4, 5].

Орієнтуючись на традиційну українську народно-розмовну антропонімію, О. Ульяненко називає бабу *Піскарьових Піскуриха*, баба *Піскуренчица*. Це так зване андронімне називання жінки за іменем чи прізвищем чоловіка. Суфікс *-их(а)* («вказував на заміжно жінку стосовно чоловіка і додався до основи його особової назви» [22, с. 125].

Справжнє ім'я героя – *Горік Піскарьов*. *Горік* походить від імені *Григорій* («Батько народженого на світ *Григорія* (*Горіка*)...»). У перекладі з грецької мови ім'я означає «невсипущий, пильний, бадьорий» [18, с. 93]. Зрусифікований іменний варіант *Горік* увиразнює соціальне середовище, у якому живе герой. Однак у банді *Горіка* звуть *Вовком*, і не випадково, бо після оперативного втручання герой подібний був до вовка. Пор.: «...Горік зважився гасити пожежу... Вибухом Горіку розтяло пів обличчя, аж зуби видно. ...заштопали обличчя. «*Вовк*, та й годі... Точно – *Вовк*...», – хтось сказав з лікарів. Так до нього причепилося прізвище – «*Вовк*», а перегода – «*Клик*». Це прізвище вказує на харак-

терні особливості людини, на її вади, на схожість з твариною. Однак це тільки поверхова оцінка персонажа. Прізвисько *Вовк* вказує «на вовчий характер його носія» [3, с. 78]. *Горік* керує ватагою, в бійках він «був попереду, сунув прямо, не зважаючи на ножа чи кастета. Не боявся». У нього манери та повадки звіра: «Лорд вовком рискав, винохував місцину, звіром шукав по давно ходжених стежках, чуючи за собою відкриті лови»; «і *Вовк* закришив емаль на зубах, закричав на чорне громаддя будинків... бо він – *Вовк Піскарьов*». Так само за особливостями мовлення денотата О. Ульяненко називає молодшого недотямкуватого, розумово відсталого братика *Горіка Сьо-Сьо*.

Відтворюючи антропонімічний узус українського міста ХХ ст., О. Ульяненко широко використовує зросійщені форми імен, якими наділяє своїх персонажів і які так популярні в реальній антропонімії українців. Нами зафіксовані різні варіанти імен, особливо гіпокористичні, які в розмовному мовленні функціонують як нейтральні або ж демінутивні імена. Ці імена переважно становлять утворення із суфіксом-закінченням *-а (-я)*: *Ваня, Маша, Лотя*; містять суфікс *-ик (-ік)*: *Глосік, Горік, Косік, Розік*; суфікс *-к-а*: *Бронька, Васька, Інка, Манька, Надька, Нілка*; суфікс *-уша*: *Ванюша* і т. д. Правда, імена представників старшого покоління вживаються в повному варіанті: *Никифор, Никодим, Михайло, Марія*.

Літературно-художній антропонімікон доповнюють різнотипні оніми, поширені серед різних соціальних груп: енкаведист, майор *Сироватенко*, сутенер *Розік*, гомосексуаліст *Бронька*, старий блятяга *Нікандрич*, помічник *Лотя*. Трапляються також ЛХА, утворені від усічених варіантів імен по батькові: *Саніч, Нікандрич, Савеліч*.

Окрему групу соціально значущих ЛХА становлять іменування декласованих елементів. «Вони поширені й у середовищі соціального дна суспільства, їх легко можна впізнати за особливістю, часто брутальною експресивністю» [3, с. 53]. Тут також найчастіше вживаються ЛХА-прізвиська. Семантика таких прізвиськ – надзвичайно прозора в межах певного соціуму. Їх розуміють усі, а виникнення цих іменувань завжди ґрунтується на реальних фактах чи подіях із життя людини. Автор називає прізвиськами персонажів, щоб позначити й соціально закріпити реально існуючі характеристики людини. Напр.: *Васька Гліцерин, Вовик Передєлмешка, Лопата, Носач, Боцман, Костя Бутус, Султан, Латша, Вовка Череп*, він же *Мойдодир*, а ще *Містер Пенс Кобиляче Око*, він же *Шарманцик, Люська Фанера, Ритка Кулетниця, Клик*. ЛХА-прізвиська *Череп, Мойдодир, Пенс Кобиляче Око, Шарманцик* виникли в середовищі друзів-однолітків, вони вказують на якусь зовнішню рису денотата, його вади. Пор.: «*Череп*: подзьобане віспинками, прогнуте ударами обличчя бралось зеленкуватим серпанком, очні ями провалені, – здавалося на співрозмовника глипають чорні вирви людського кістяка». Персонаж «завше був нечупарою», звідси і прізвище *Мойдодир* (герой Корнія Чуковського), якби натяк на це, що іноді

й помитися треба. ЛХА *Пепс* асоціюється з негром Пепсом, котрий бився з Іваном Піддубним. Прикметно, що в О. Ульяненка білошкірий, але брудний *Пепс* буде битися з негроїдним студентом. Назва *Кобиляче Око* утворена за зовнішнім видом *Пепса*: «з прогнутим лобом од безлічі ударів», з проваленими очними ямами. ЛХА *Шарманцик* утворено від апелятива *шарманцик*, що у переносному значенні означає «той, хто багато, надокучливо говорить чи грає» [6, с. 1614]. Пор.: «вислуховували балаканину *Черена*, котрого після кожної фрази несло та перло». Така значна кількість імен в одній власній назві створила щось на зразок аристократичних називань. Невипадково неприятели *Черена*, погрожуючи, насміхаються: «Ти у нас *Пепс*, як граф – скока імьон носіш... но учітливай субординацію...»

Низку ЛХА-прізвиськ О. Ульяненка супроводжує стисла енциклопедична характеристика денотата, яка містить мотивацію оніма. Пор.: «*Носач* – вишибала на танцях» (прізвисько утворено за зовнішнім виглядом: великий ніс); «вурка з сусідського району *Пава*, *Латша*» (*пава* – «горда пихата людина» [6, с. 874], *латша* – «брехня, обман; ланцюжок від медальйона; кримінальна справа; балакуча людина» [17, с. 160]); «*Костя Шаповал* – вантажник, дебошир, любитель гітари і *Розенбаума*»; «куций, повний, рожевий *Боцман*» (в значенні товстий, буцматий); «*Костя Бутус* з Козачої» (бутус «від розмовного *бутуз* – здорова, товста дитина» [11, с. 57]); «помічники чеченців по живому товару *Глосік і Косік*» (*косік* – «від сленгового *косяк* – сигарета з марихуаною» [14, с. 170]; наркоша *Васька Гліцерин* – «м'який і привітний, за що й отримав прізвисько *Гліцерин*» («*гліцерин* – безбарвна, в'язка, солодка на смак рідина» [13, с. 293]), «а ця лярва буде, як *Люська Фанера*» («*фанера* – 1) фонограма, 2) тіло» [14, с. 303]).

Особливістю іменувань цієї лексико-семантичної групи є те, що частина їх мотивується подією, вчинком самого іменованого, випадком, що стає своєрідною маркою людини на все життя, інша

ж частина мотивується звичкою чи уподобанням людини [1, с. 25].

Такі ЛХА вражають зневажливою емоційністю, а сама структура їх часто зрусифікована, що відповідає «мовному режиму» в кримінальному середовищі сучасних українських міст [2, с. 133].

Персонажі азіатського походження мають імена орієнтальні. Пор.: «офіцер із сусіднього батальйону спецназу, темно-русий лейтенант, чеченець, офіцер із «срочних» *Азік*» (ЛХА утворено від назви території, навіть не держави). ЛХА *Султан*, *Султанчик* походить від апелятива *султан*, «що в країнах Сходу означає титул монарха, а також особу, що носить цей титул» [15, Т. IX, с. 833]. А з тексту роману ми дізнаємося, що *Султан* керував бандою, національності його не знали: «один прибулда, банабак – чи то азербайджанець, чи вірменин», але він «йшов так, як ходять впевнені у собі люди». За Словником сучасного українського сленгу Тетяни Кондратюк, банабак означає азіат. «Найчастіше так називають торгашів, тому слово має додатковий смисловий відтінок – «непевна, ненадійна людина» [14, с. 53].

Чужомовними іменами письменник називає персонажів, національність яких невизначена: *Халлям*, *Месаїб*, *Нурім* (*Нурім Гусейнович*). Ось авторська характеристика *Нуріма*: «низькорослий, врівень плеча *Йоні*», «морда дворового псюги». Всі ці ЛХА належать до антропонімійної системи Сходу.

Проведений нами аналіз ЛХА роману «Сталінка» виявив його залежність від літературного методу та ідейно-естетичних уподобань письменника. О. Ульяненко прагне творити ЛХА за зразком реальної антропонімії конкретного регіону та історичної епохи, які зображуються в романі, використовує емоційно збалансовані ЛХА, характеристичні ЛХА на базі несподіваних асоціативних зв'язків. Їх структура відзначається різноманітністю і є важливим мовним засобом із широкими виражальними можливостями.

Література

1. Антонюк О. В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички людини (на матеріалі антропонімів Донеччини) / О. В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / [відп. ред. І. В. Єфименко]. – К., 2005. – 272 с.
2. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії / Л. Белей. – Ужгород, 2002. – 176 с.
3. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. / Л. О. Белей. – Ужгород: Патент, 1995. – 120 с.
4. Вегеш А. Новаторство літературно-художньої антропонімії Василя Кожелянка / Анастасія Вегеш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 14. – Ужгород, 2006. – С. 85 – 88.
5. Вегеш А. Традиції та новаторство літературно-художніх антропонімів творів Василя Кожелянка / Анастасія Вегеш // *Ukrainistika v Slovanskom kontexte na začiatku nového tisícročia. Jazykovedný zborník vedeckých štúdií venovaný životnému jubileu doc. PhDr. Zuzany Hanudel'ovej, CSc.* – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. – S. 478 – 487.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. Габор В. Приватна колекція. Вибрана українська проза та есеїстка кінця XX ст. / Василь Габор. – Львів ЛА «Піраміда», 2002.

8. Горенко О. П. Антропонімічний вимір американського романтизму: Монографія / О. П. Горенко // Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: ТОВ «ПанТот», 2008. – 312 с.
9. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: зб. статей / Ю. О. Карпенко // відп. ред. М. І. Зубов. – Одеса: Астропринт, 2008. – 328 с.
10. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Про літературну ономастику / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник // Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 8 – 15.
11. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / С. И. Ожегов / [под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой]. – 16-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1984. – 797 с.
12. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська / [ред. В. М. Русанівський]. – 3-те вид., випр. – К.: Наукова думка, 2005. – 335 с.
13. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень [укладник Л. О. Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с. – (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).
14. Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк]. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
15. Словник української мови в 11 томах (СУМ). – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
16. Слоньовська О. Слід невловимого Протея / Слоньовська Ольга. – Івано-Франківськ: Плай – Коломия: Вік, 2006. – 688 с.
17. Ставицька Леся Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
18. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
19. Ульяненко О. Сталінка / О. Ульяненко // Сталінка; Дофін Сатани: [романи]. – Харків: Фоліо, 2003. – 108 с.
20. Флоренский П. Имена / П. Флоренский. – М.: АСТ, 2000. – 441 с.
21. Харчук Р. Покоління постепохи / Роксана Харчук // Дивослово. – 1998 – № 1. – С. 6 – 12.
22. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К.: Наукова думка, 1977. – 236 с.

Вегеш Анастасія Іванівна – канд. філол. наук, викладач кафедри української мови УжНУ.